

Pugna sū regis Stephi contra
Cupan Ducem.

KOPPÁNY A „HERCEG”

A magyar középkor korai századaiból a mostoha forrásadottságok miatt sok nagyon fontos személyiségről is csak elnagyolt portrét vázolhatunk fel.

Úgy is mondhatjuk: csupán mozaikképet készíthetünk róluk.

De még a tablót alkotó mozaikkockák sem állnak hiánytalanul rendelkezésünkre, ennél fogva a kép nem csupán töredezett, hanem hiányos is.

Ráadásul a mozaiktöredékek más rend szerinti elrendezése nemritkán más portrénak a megalkotására ad reális lehetőséget. Koppány sem kivétel ez alól.

Koppány alakjáról egyetlen forráscsoport — a XIV. századi krónikakompozíciónak (a magyar krónikának) a szövegét őrző kódexek csoportja — hagyományozott ránk viszonylag részletesnek mondható tudósítást. A nevét is csupán onnan tudjuk. E krónikakompozíció szövegét — egyebeken kívül — a *Képes Krónika* őrizte meg, míg más kútfők olyan adatokkal szolgálnak, amelyek nevének említése nélkül örökítettek ránk Koppány történeti szerepével kapcsolatba hozható adatokat.

KI VOLT A DUX?

Koppány apja a magyar krónika szerint *Calvus Zyrind* volt. A latin *calvus* jelentése *tar, szár, kopasz*; ez pogány módon lekopaszított fejére, azaz *Zyrind pogány voltára* enged következtetni. Magát a legnagyobb valószínűség szerint *Zerindnek* hangozható *Zyrind* nevet nem tudjuk értelmezni. A Koppány név föltehetően *török eredetű*: személynévre vagy valamilyen méltóságjelölőre, illetőleg *nagy, győzelmes, erős, magas* jelentésű melléknévre mehet vissza.

A magyar krónika szerint Koppánynak már *Szent István* király apja, *Géza dux* életében *ducatusa* volt, mégpedig *somogyi dux* volt. Géza dux halála után Koppány — úgymond — *vérfergőző házasság révén* feleségül kívánta venni *Szent István* király anyját, *meg akarta ölni* *Szent István* királyt, s annak *ducatusát* megpróbálta alávetni *saját hatalmának*.

Már az feltűnő, hogy Koppány ugyanúgy *dux* címet visel a krónikában, mint *Géza*, aki 970 tájától 997-ig a magyarok *nagyfejedelme* volt, vagy mint — ahogyan a krónika egyik következő mondatából kiderül — *Géza* fia, *István* (*Stephanus dux*), aki apját, *Gézát* követte a

nagyfejedelmi méltóságban. Koppány tehát az ország irányítását legalábbis elvben kézben tartó *Árpád-családnak* a politikai hatalmat gyakorló tagjaival esik azonos megítélés alá. Mit jelent itt a latin *dux* és a belőle képzett *ducatus* szó? Nem csupán *Géza* és *István dux* minősítése, hanem a *Gézát* megelőző nagyfejedelmek, *Taksonynak* a *dux* címe is arra mutat, hogy a magyar krónika szóhasználatában a *dux* a *nagyfejedelmeknek járt ki!* Koppány azonban nem volt nagyfejedelem (legfőlegbb szeretett volna azzá válni). Mi lehet a magyarázat?

A *Julianus* keleti útjáról beszámoló, az 1230-as évek második felében keletkezett *Riccardus-jelentés* (az a magyar krónikaszerkesztménynek egy korai változatát használta) a *septem duces* = *hét vezér* kifejezést a hét honfoglaló vezérré, törzsfőre alkalmazza. (Annak helyén a XIV. századi szerkesztésen átesett magyar krónikában már a „modernebb” *capitaneus* = *kapitány* szó szerepel.) A *dux* régies jelentése e helyütt *vezér*, mégpedig *törzsi vezető, törzsfőnök* volt. Koppány *dux* minősítésével a krónikás arra kívánt utalni, hogy viselője *törzsi hatalmasság, törzsi vezető*.

Amikor a Koppány-történetet a korai magyar krónikában lejegyezték, élt a magyarországi latinságban a *dux* szónak *herceg* jelentése is. Ez az *Árpád-ház* fiági családtagjainak járt ki. Nagyjában akkortájt, amikor első ízben írhatták le a magyar krónikában Koppány történetét, 1090 táján, illetőleg 1091-ben oklevelek a *dux* minősítést éppen *Dávidnak*, *Salamon király* (1063–1074) *öccsére* alkalmazták, s ugyanekkor szintén megkapta a *dux* minősítést *László királynak* (1077–1095) az *öccse, Lampert*. Amikor a magyar krónika ezen első fogalmazványa elkészült, immár évtizedek (az 1040-es évek vége) óta létezett a törzsi megosztottságon már túl lévő Magyarországon *ducatus* (hercegség); ez az ország területének egyharmadára terjedt ki. E hercegség úgy keletkezett, hogy a király és testvére (vagy unokatestvére) között *megosztották az országot*, s élén

A két hasonmás sor a *Képes Krónika*ban a Koppány lefejezését ábrázoló miniatura fölött olvasható. Jelentése: *Szent István király csatája Kupan dux ellen*

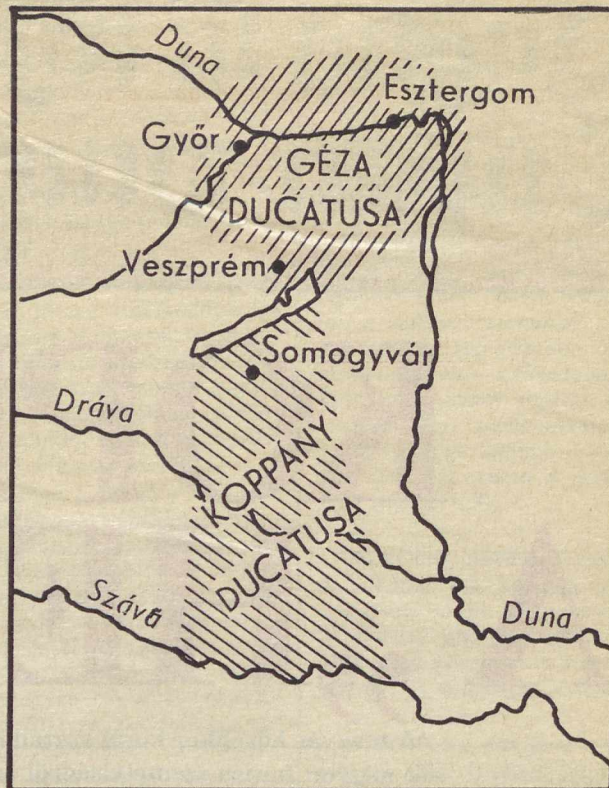
dux (herceg) állott. Nincs kizárva, hogy a XI. század végi krónikás Koppány minősítésekor saját korának a duxait és ducatusát is szem előtt tartotta. Koppány tehát múltba forduló megjelöléssel *vezér, törzsi hatalmasság* volt, megelőlegezett névvel azonban *herceg*.

ROKON – DE HOGYAN?

Annyi bizonyos, hogy Koppány az Árpád-házba tartozott. A krónikában Koppánnyal kapcsolatban említett „vérfertőző házasság” nem arra utal, mintha Koppány az elhunyt Géza feleségének, az erdélyi Gyulák családjából való *Saroltnak* lett volna rokona (azaz hogy saját rokonának nőül vételével követett volna el mai értelemben vett vérfertőző házasságot — az ilyen frigyek igen gyakoriak voltak az egész középkor folyamán). A vérfertőzés itt másra vonatkozik: arra az ősi, keleti (semmi esetre sem keresztény) szokásra, a *levirátusra*, amely szerint a meghalt fejedelem özvegyének kezére a *nemzetség legidősebb férfi tagja* tárthatott igényt. A keresztény szerző a XI. század végén visszaborzadt a levirátustól, s ezt tekintette vérfertőzésnek. Koppány tehát éppen Gézának, nem pedig Saroltnak volt a rokona. De sokkal többet — pontosabban — nem tudunk róla: Koppányt nem tudjuk elhelyezni a korai Árpádok családfáján. Abból a körülményből adódóan, hogy magának szerette volna feleségül Saroltot, arra kell következtetnünk: Gézánál fiatalabb, Istvánnál azonban idősebb volt. Mivel István a honfoglaló Árpád utáni *negyedik* nemzedéknek a tagja, Árpádnak az ükunokája volt, Koppány egyaránt lehetett e nemzedék *idősebb érvjártú tagja* vagy a *harmadik nemzedékbe tartozó családtag*, azaz Árpádnak dédunokája. Csak hogy apját, Tar Zerindet nem találjuk Árpádnak név szerint ismert öt unokája (*Tevel, Ezeleg, Falicsi, Taksony, Tasi*) között. Koppány családi viszonyairól mást nem tudunk: sem feleségéről (ha volt neki), sem gyermekéről nincs adat.

Ugyancsak kérdés: hogyan kell értelmeznünk Koppány somogyi *ducatusát*? Hogy Koppány somogyi illetékességű volt, azt megerősíti a magát 1002. évre keltező *pannonhalmi alapítólevél*, amelynek ugyan a hitellessége nem áll vitán felül. Ebből arról értesülünk, hogy Istvánt apja halála után Somogy megye (comitatus) ki akarta űzni atyái székéből. Ez másra, mint a Koppány-féle felkelésre, nem vonatkozhat, Koppány somogyi volta tehát tény. (A somogyvári *Kupavár* neve egyébként máig őrzi Koppány — Kupa vezér — emlékét, ha ugyan folyamatos ez az emlékezet a X. század végétől indulóan.) Somogyi dux minősítése sem pusztán cím lehetett, hanem valóságos hatalomra utalt: *Somogy élén a X. század végén Koppány állt*. Ugyanakkor a *Géza nagyfejedelem irányította országrész*t (azt a krónika szintén *ducatusnak* nevezi) a halála után Koppány el akarta venni Géza örökösétől, Istvántól. Ez arról tanúskodik, hogy Géza és Koppány még valamikor 997 előtt *megosztott egymással* az Árpád-törzs területét! Abban az időben *csupán a Kárpát-medence nyugati fele* tartozott az Árpádok valóságos fennhatósága alá. Az ország keleti felében az Árpádoktól legföljebb névleg függő, igazában azonban független törzsfők gyakorolták a hatalmat. (Közülük az erdélyi *Gyulát* és — valamivel későbbi időre utaló adatok alapján — *Ajtonyt*, valamint *Aba Sámuel*t és *Vatát* név szerint ismerjük.) Az osztozás eredményeképpen a Balatontól északra elterülő nyugat-magyarországi vidék jutott Gézának: *István Esztergomban született*, ott is övezték karddal a Koppány elleni katonai akció előtt, István ifjú felesége, a bajor *Gizella* pedig már nyilván 997 előtt a *veszprémi várat*, a későbbi magyar királynék hagyományos székhelyét nyerte el. A Balatontól délre, a Száváig elnyúló vidék Koppányé lett. E megosztással az Árpádok nemzetségében két eltérő érdekű hatalmi csoportosulás alakult ki.

Géza és családja már régebb óta *keresztény volt* (legalábbis forma szerint), s a nagyfejedelem teret adott a keresztény térítésnek. A veszprémi püspökség talán már Géza korában létezett, s „Pannonia szent hegyén” ugyancsak a nagyfejedelem idejében vetették meg alapjait a mai pannonhalmi apátságok. A térítést

nyugati (német és cseh) papok végezték. Géza a bajor herceg testvérével, Gizellával házassította össze utódát, Istvánt. A kevéssel 997 előtt megkötött frigy eredményeképpen Gizellával nem csupán papok, hanem *harcosok, lovagok* is érkeztek Magyarországra. Legkésőbb 997-ben már bizonyára Magyarországon volt a bajorországi Wasserburgból jött *Vecelin*, valamint *Hont és Paznan*.

Ezzel szemben — mint a magyar krónika írja — „*sok magyar nemes csatlakozott Koppány duxhoz, megvetvén a keresztiséget és a hitet*”. Nincs olyan forrásunk, amely Koppányt egyértelműen pogánynak minősítene, de hogy a somogyi dux *pogány érzelmű* volt, és hogy somogyvári erőssége a keresztény hit ellenségeinek menedékkül szolgált, az vitathatatlan. Azt az embert, aki a levirátus alapján akart házasságot kötni, s aki maga köré gyűjtötte Krisztus hitének ellenzőit, aligha szabad kereszténynek tartanunk.

KÉTFÉLE UTÓDLÁSI REND

Az a tény, hogy Géza a halála előtt Istvánt jelölte utódaul a nagyfejedelemi méltóságra, önmagában is azt jelezte, hogy — noha a hitben még nem volt „tökéletes”, és még több istennek áldozott —, a *hatalom gyakorlásának kérdésében már a keresztény álláspontot osztotta*. Hiszen a főhatalmat nem a pogány hagyomány szerint nemzetségének legidősebb élő férfi tagjára (azaz Koppányra) ruházta, hanem a *keresztény elsőszülöttség jog alapján* fiára, az ifjú Istvánra.

Koppány 997. évi felkelésének okául nyíltan *hatalmi szempont* jelölhető meg: a sértett törzsi előkelő, a főhatalom betöltésekor mellőzött vezér (herceg) fogott fegyvert István ellen. Ezért akarta feleségül venni Géza özvegyét (azaz jogcímet szerezni a főhatalomra), ezért törekedett István megölésére, s ezért akarta saját hatalmának alávetni annak „nagyfejedelemi” országrészt, ducatusát. A pannonhalmi alapítólevél a *németek és a magyarok közti háborúként* említi István és Koppány összecsapását. Istvánt ugyanis főképp német fegyveresek vették körül, míg Koppány hada szinte kivétel nélkül a kereszténységtől visszarettenő — pogány — magyarokból verbuválódott. Istvánt a Koppány elleni csatába indulása előtt Esztergomban német módra karddal övezték, azaz kinyilvánították az ifjú fejedelemnek a fegyverforgatásra való alkalmasságát. István

seregvezérei — Vecelin, Hont, Paznan és Orci — németek voltak. Ugyanakkor Koppánynak széles társadalmi bázisa lehetett, hiszen a magyar krónika szerint Géza nagyfejedelem korában „többen voltak a [keresztény] hit elutasítói, semmint követői”. A harc tétje tehát ez volt: *kié legyen a nagyfejedelemi méltóság, tágabban értelmezve: milyen úton haladjon a Kárpát-medence nyugati fele?*

GYŐZELEM ÉS KOPPÁNY FELNÉGYLESE

A döntő ütközetről a magyar krónika csak annyit jegyzett föl, hogy „mindkét részről sokáig és bátran küzdöttek, de az isteni irgalom segítségével a dicsőséges győzelmet Szent István dux szerezte meg”. Sokkal részletesebb leírást hagyott ránk — Koppány nevének említése nélkül — Szent István királynak a XI—XII. század fordulóján táján készült kisebbik legendája. Ez elmondja, hogy miközben népét István „az egyház tanai szerint oktatta, rárakta nyakára a fegyelem igáját és törvényeit”, azalatt „bizonyos nemesek... kiknek szívében féltelenség s restség fészkelte, látván, hogy kényszerből el kell hagyniuk a megszokottat, ördögi sugallatra elvetették a király meggyőződését, és a korábbi élvezetekre adva ismét lelküket, fegyvert ragadtak ellene. S már pusztították is városait, majorságait irtották, fosztogatták birtokait, szolganépét gyilkolták, s hogy a többről szót se ejtsek, már a királyt is bánatalmazták. Mikor pedig nem akartak letérni eltévelyedett útjukról, s dühöngésük nem csillapult, a király bizakodván az örök erényben, seregének sokaságával elindult, hogy úrrá legyen az ellenség veszté dühén. Ezek e napokban éppen a köznyelven Veszprémnek mondott várost ostromolták, hogy ezt az ő gyalázatára fordítsák: ott tanyáztak le ugyanis, ahol a király szokott megszállni és tartózkodni, hogy könnyebben nyíljon út más erősségek elfoglalásához. Az isteni kegyelemtől vezérelt király rajtuk üttört; ezek hitükben, azok bizony csak a fegyverekben bizakodtak, s mindkét részről küzdöttek. Végül, hogy az ellenséget legyőzték, s részint leölték, részint foglyul ejtették és megkötötték, a győztes király híveivel hazavitte a győzelmi jeleket”. (Kurcz Ágnes fordítása.)

A Koppány elleni harc végső mozzanatai — ismét a magyar krónika szerint —: Koppányt a német seregvezér, Vecelin ölte meg, majd a holttestét István négy részre vágatta, s három részt saját ducatusának váraira, Esztergomra, Veszprémre és Győrre tüzetett ki, a negyediket pedig anyja országrészébe, Erdélybe küldte. A csata után István megjutalmazta az őt támogató német lovagokat és a pannoni halmi apátságot. Az előbbieket nagy földterületeket kaptak, az apátság pedig elnyerte Somogy tizedeit gabonából, állatokból, sőt még gyermekekből is (avégett, hogy minden tizedik gyermek egyházi szolgálatba álljon).

A főhatalomra törő, Géza rendelkezésével szembezelgő és István ellen fegyverrel támadó Koppány a ducatusát is, életét is elvesztette. A 997. évi háborúban a kereszténység és az államiság győzött a pogányság és a törzsiség felett, s így megszabta egész Magyarország további sorsát. Az új Koppány leverésén át vezetett Istvánnak az ezredfordulón bekövetkező megkoronázásához, majd további hadi sikereihez. Az immár nem csupán hatalomban megerősödött, hanem királyi címmel és koronával is felruházott István ezután a keleti országrész felé fordult, s az új évezred első évtizedében sorra-rendre legyőzte, megtörte, behódoltatta az ellenszegülő törzsfőket.

A 997-ben István mellett felsorakozó és Koppány magyarjait ellen Istvánt győzelemhez segítő németek — mint a magyar krónika írja — „időnek múltán házasságok révén elkeveredtek a magyarokkal”. Aligha lehetne erre jobb bizonyítékot szolgáltatni, mint azt, hogy a Koppányt megölő Vecelin dedunokája — alig egy évszázaddal Koppány halála után — immár maga viselte Koppány nevét! Az ösök által vívott harcot három-négy nemzedék múltán „békévé oldotta ez emlékezés”. A Kárpát-medencében új állam, új nép született.

Kristó Gyula

Az ÉT kérdezi:

HOGYAN INGÁZUNK?

● Hazánkban ma minden negyedik kereső ingázik, vagyis más településen él, és más településen dolgozik. Meghökkenítő adat ez, még akkor is, ha tudjuk, hogy egy ennyire szűkszávú megállapítás szükségképpen híján van az árnyalt tartalomnak, s legfőljebb a Hányan ingáznak?, nem pedig az ennél fontosabb Hogyan ingázunk? kérdésre adhat választ. Éppen ezért most ez utóbbról beszélgettünk Kovács Tiborral, a Központi Statisztikai Hivatal területi statisztikai főosztályának helyettes vezetőjével.

Az, hogy Magyarországon több mint egymillió-kétszáz ezer ingázó aktív keresőt tartunk nyilván, nemzetközileg nem számít különösképpen kirívónak. Nagyon sok országban a népességnek hasonló vagy nagyobb hányada utazik naponta vagy hetenként a lakóhelyéről a munkahelyére és vissza. Nálunk a munkahelyre való utazások 17 százalékának Budapest, 10 százalékának a nagyvárosok (Miskolc, Debrecen, Szeged, Pécs és Győr), 14 százalékának a többi megyeszékhely, a fennmaradó háromötöd részének pedig valamelyik kisebb város vagy község a célja (a községekbe főképp valamely másik hasonló településről utaznak az emberek).

Az ingázók kétharmada egy óránál kevesebbet fordít egy-egy utazásra (sok tízezernyi „nem ingázó” budapesti ennél többet tölt el metrón, buszon és villamoson vagy személygépkocsiban). Ez nemzetközileg elfogadhatónak minősülő időtartam. Az ingázók egyharmada azonban hosszabb utakra kényszerül, ezt pedig már érezhetően megsínyli a család, a szabad idő, s ráadásul így csekélyebb a másodikállásból, mellékfoglalkozásból szerezhető jövedelem is. Érthető, hogy főképpen ők próbálnak — ha szűkségből vagy megfontolt választásból ragaszkodnak a munkahelyükhöz — közelebb kerülni a gyárhoz, a bányához, a mezőgazdasági üzemhez, a hivatalhoz. Ennek a váagnak sokáig a város volt a tárgya (egyebekben kívül azért, mert ott kedvezőbbek voltak az otthonteremtés anyagi feltételei). A közelmúltban egyik fontos változása az, hogy (nem utolsósorban az immár országosan egyseges hitellehetőségek okán) sokan már nem az esetenként amúgy is túlterhelt városon, hanem a város közelében kívánna maguknak új otthonot teremteni. A „távoli” ingázókból „közelebi” ingázó lesz. Több mint két órából esetleg összesen egy óránál is kevesebbre zsugorodik az oda és visszautazás ideje. És a család folytathatja a falun megszokott életmódját.

● Az elmondottak — ha csak a távolabbi jövőben is — mintha afféle idillt sejtetnének...

Idillről szó sincs! Mert az igaz, hogy a városba és a városkörnyékre való költözéssel meg az új munkahelyeknek a kisebb városokban és a községekben való létrehozásával közelebb került egymáshoz a munkahely és a munkavállaló — vagyis csökken az ingázók száma, s megrövidül az utazásra fordítandó időtartam —, de az sem tagadható, hogy százazrek, sőt milliók nemcsak a munka kedvéért ingáznak, hanem azért is, mert nincs a lakóhelyükön megfelelő iskola, orvosi ellátás, vásárlási lehetőség stb. S vannak olyan tevékenységfajták, amelyekhez szükségképpen hozzátartozik a lakóhelytől való huzamos távollét (az építőmunkások, a szénhidrogénbányászok stb. számottevő része a „mozgó munkahely” miatt csak hétféteken járhat haza).

A megoldás elméletileg meglehetősen egyszerű: nemcsak a munkavállalót és a munkahelyet, hanem a diákot és az iskolát, az orvost és a beteget stb. is közelebb kell hozni egymáshoz! Otthonosabbá kell tenni az utazást! A megvalósítás sokkal nehezebb. És ezért az ingázás még sokáig gondja lesz az egész országnak...